

De kejserlige i Vendsyssel 1627 —29.

Historie/Jyske Samlinger, Bind 4. række, 2 (1914)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_4rk_0002-PDF/ho_4rk_0002_74875.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=74875>

pdf genereret den : 28/5-2008

De kejserlige i Vendsyssel 1627—29.

(Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen
Melchior von Hatzfeldt. Von J. Krebs. Breslau 1910.)

Af Villads Christensen.

Det er sjældent, at et Skrift fra Udlandet bringer saa righoldige, hidtil ukendte Bidrag til Danmarks Historie, som Tilfældet er med den Skildring af Grev Melchior v. Hatzfeldt, som Professor Dr. phil. Julius Krebs i Breslau har udgivet paa Grundlag af den Hatzfeldtske Families Arkiv. Blandt de mange Bidrag til Trediveaarskrigens Historie, som henligger i dette Arkiv, findes ogsaa ca. 650 Skrivelser vedrørende de kejserliges Besættelse af Nørrejylland, særlig af Vendsyssel og Thy. En Del af disse Aktstykker har Professor Krebs ladet trykke som Bilag til sin Bog, af andre meddeles kortere eller længere Uddrag i de talrige Noter, endelig findes en Del Oplysninger indarbejdede i den Levnedsskildring af Melchior v. Hatzfeldt, som udgør Bogens Hovedindhold. Forfatteren har gjort sig megen Umage med den Del af Skildringen, som angaar Jylland. Han har sat sig i Forbindelse med Rigsarkivet i København, har studeret Mansas Kort, og skønt han ikke synes at forstaa dansk, har han dog faaet baade Person- og Stednavne gengivet i en som

oftest helt rigtig Form. Selv hvor en Franskmand skriver »Ouilereup quaure«, finder han ud af, at derved menes Ullerupgaard. Et lille Eksempel paa hans Omhyggelighed er det ogsaa, at han har lagt Mærke til, at en Tønde Korn paa den Tid i Jylland regnedes til 12 Skæpper, medens han ellers vel ved, at en dansk Tønde kun er 8 Skæpper. — Et Kort over Vendsyssel og Thy har Forfatteren ladet tegne til Bogen.

I det følgende meddeles de Oplysninger om Personer, Tilstande og Begivenheder i det nordlige Jylland, som kan uddrages af Professor Krebs's Bog. Mere kunde sikkert være ydet, hvis alle de 650 Breve var bleven trykte, eller Udvalget af dem foretaget med Jyllands Historie og Topografi for Øje. Men nu er Opmærksomheden i hvert Fald henledet paa Brevenes Eksistens, og allerede det, som er givet i Bogen om Melchior v. Hatzfeldt, er ikke lidt. — Bogen er her hjemme bleven anmeldt af Professor Fridericia i »Historisk Tidsskrift« 8. Række 2. Bd. I »Vendsyssel Tidende« har Postekspedient C. Klitgaard meddelt ret udførlige Uddrag af Bogen, hvilke tillige foreligger i Særtryk.

I.

Indkvarteringen.

Den 11. Oktober 1627 kom de kejserlige til Kolding, og vi kan nu, gennem Marschbefalinger i de hatzfeldtske Papirer, følge deres Vej op gennem Jylland over Nim og Funder til Viborg, hvor en større Styrke samledes, og derfra til Aalborg, hvor Resten af de danske Tropper paa Halvøen blev fanget eller nedhugget den 20. Oktober.

Nu havde de kejserlige Landet for sig og kunde ind-

rette sig paa et langvarigt og uforstyrret Ophold. Halvøen blev delt mellem de forskellige Regimenter. Øverstbefalende paa Wallensteins Vegne var Felttøjmasteren Torquato Conti, der havde Kvarter i Haderslev. Regimentet Schlick laa i Ribe, Scherffenberg i Skanderborg, og Collalto ved Aarhus og Randers. Regimenterne Strozzi og Breuner fik Viborg og Skive med »Øerne« Mors og Thyholm og Vestlandet nord for Ringkøbing. I Aalborg laa Kavalleriregimentet Pietro Ferrari og nord for Limfjorden de tre »sachsiske« Regimenter under Hertug Franz Albrecht af Sachsen-Lauenburg. Det er om Forholdene heroppe, at de hatzfeldtske Breve giver os indgaaende Besked.

Hertugens tre Regimenter var »de gamle Ryttere« under Oberstlieutenant Melchior v. Hatzfeldt, »de nye Ryttere«, hovedsagelig Franskmænd, under Oberstlieutenant Bousmard og et Regiment Fodfolk under Oberstlieutenant Montoya. De gamle Ryttere har formodentlig deltaget i Kampene ved Aalborg; thi et Par Dage senere, den 24. Oktober, gik de over Limfjorden til Vendsyssel. Det nye Regiment og Infanteriet naaede derimod deres Kvarterer ad den lange Omvej over Aggertangen. Paa Aagaard forhandlede Bousmard og Montoya med Provinsens Repræsentanter om en foreløbig Fordeling af Kvartererne, og derpaa holdtes, midt i November, en Sammenkomst i Hjørring, hvor den endelige Ordning blev truffet.

Hertug Franz Albrecht opslog sit Hovedkvarter paa Voergaard, og desforuden havde han Hundslund (nu Dronninglund) til sin Raadighed. Infanteriet kom til at ligge nærmest Østkysten, hvor man stadig frygtede for Landgang af de danske, og dets Chef, Montoya, boede mest paa Sæbygaard. Det gamle Rytteriregiment laa

længere inde i Landet, hvor Odden og Hammelse blev Melchior Hatzfeldts Residens. Franskmandene fik hele Thy, og Bousmard selv boede paa Ørum eller Faddersbøl. Andre Adelsgaarde blev udlagte til Kvarter for Kaptejner og Ritmestre. Hatzfeldt, som i Reglen ordnede disse Ting paa Hertugens Vegne, traf den Bestemmelse, at alle Adelsgaarde, hvis Beboere var forblevne paa Gaardene, skulde være fri for Indkvartering. Dette gjaldt i Vendsyssel dog kun tre Enker og en gammel Adelsmand, alle andre var i Tide bortflygtede, og deres Gaarde var ved de kejserliges Ankomst allerede udplyndrede af Bønderne. Disse havde — hvis man kan tro de hatzfeldtske Breve — hverken levnet Døre eller Vinduer paa de forladte Gaarde, og en Del af dem havde de stukket i Brand¹⁾. De kejserlige Officerer sørgede nu for at faa Bygningerne sat i Stand til deres eget Brug, og Bønderne fik Paalæg om at yde Landgilde og Hoveri til Gaardene ganske som sædvanligt. Sognene fordeltes mellem de forskellige Kompagnier; 3, 6, eller indtil 8 Sogne var fælles om at underholde et Kompagni paa ca. 100 Mand. De Byer og Gaarde, som ikke havde Indkvartering, blev sat i Kontribution.

Det var Overkommandoens Vilje, at alt skulde gaa roligt og ordentligt til; thi det var af Vigtighed, at Landet ikke blev ødelagt straks, men kunde være i Stand til at yde Hæren Underhold i længere Tid. Allerede i September, inden Hæren endnu havde naaet Jyllands Sydgrænse, skrev derfor Feltmarskallen Grev Schlick til Hertug Franz Albrecht, at han fra nu af maatte sørge for god Mandstugt; Landet maatte ikke udplyndres og

¹⁾ Saaledes siger Professor Krebs, delvis som Citat, S. 98—99. Desværre anfører han ikke noget bestemt Aktstykke som Støtte for denne Oplysning.

Beboerne ikke tilføjes nogen Overlast. Soldaterne skulde derfor aflægge alle deres hidtil brugte slette Sædvaner; de maatte ikke længer plyndre Kirker, Adelsgaarde og Landsbyer, ikke skænde Piger og Koner, ikke nedskyde Hertugens eller Feltmarskallens egne Salvegarder. Alle saadanne slette Insolentier skulde ganske afskaffes, for at ikke senere hele Armeen skulde komme til at lide Mangel for nogle enkelte slette Personers Skyld. I Tilfælde af Overtrædelse skulde ikke blot de skyldige straffes, men ogsaa de Kaptejner og andre Befalingsmænd, som havde Ansvaret for Disciplinen. — For de Regimenters Vedkommende, som skulde ligge i Vendsyssel, kom hertil, at det var bekendt, at Vendelboerne var et stridbart Folk, der ikke maatte ophidses ved Soldaterekscesser. Dagen før Hatzfeldt gik over Limfjorden med sit Regiment, skrev derfor Feltmarskallen atter til ham og formanede ham til at holde streng Mandstugt; enhver Forbrydelse skulde straffes paa Livet.

Men det var jo ikke saa let at faa Wallensteins Soldater til at begynde et nyt og bedre Levned. Særlig Franskmændene i Thy huserede skrækkeligt, og da de efter et halvt Aars Ophold forlod Landet, var der, siger deres Efterfølger, Ritmester Mettecoven, ikke en Fjerdedel af Bønderne tilbage. »Jeg kan ikke længer marschere med de franske Kompagnier«, skrev en af Bousmards egne Officerer, »hvis de bliver ved med deres Udskejelser; nu for nylig har de igen skaaret Halsen over paa en Kone.« Men i Marts 1628 gav Conti Befaling til, at Bousmards Regiment skulde marschere mod Syd, og Thy slap saaledes af med dem. En Del blev sat over fra Sydspidsen af Thyholm; men da Stormvejr afbrød Transporten tilsøs, maatte Resten atter gøre den lange Omvej over Aggertangen. Bønder fra Thy maatte drive 200 Øksne samt køre Vognlæs af Læder, Voks og andre

værdifulde Sager helt ned til Kolding, alt sammen røvet Gods, som Bousmard uden Hatzfeldts Vidende førte ud af Landet. — Fra de to Regimenter i Vendsyssel blev nu nogle Kompagnier, Ryttere og Fodfolk mellem hinanden, lagt over i Thy. Thisted By beholdt Melchior Hatzfeldt til sin egen Underholdning, og den fik saaledes ingen Indkvartering. Den havde tidligere faaet Valget imellem at underholde Hertugens Hofstat eller at levere noget vist i Penge, og Borgerne havde da tilbudt hver Uge at give 50 Rdl. Paa samme Maade var Skagen givet i Privat-Kontribution; Hertug Franz Albrecht havde med sin sædvanlige Flothed foræret den til sin Kollega Oberst Scherffenberg i Skanderborg. Men det viste sig jo snart, at Gaven ikke var meget værd; det var »et usselt magert Sted«, og Scherffenberg var villig til at afstaa Byen til Hatzfeldt for 20—30 Dukater.

Inden Bousmard forlod Thy, forlangte han, at to Raadmænd i Thisted og alle Præsterne i Thy skulde give ham et skriftligt Vidnesbyrd om, at han stedse havde holdt god Justits. »De vil vanskelig kunne gøre det«, skrev en Officer til Hatzfeldt, »thi han har aldeles ingen Justits holdt.« Formodentlig har de dog maattet give ham det forlangte Vidnesbyrd. Ogsaa andre Officerer forlangte saadanne Skudsmaal af de Folk, de havde udsuget; et af dem findes opbevaret, udstedt af Sognepræsten Lauritz Lauritzen i Hallund; 17 Sognebeboere har sat deres Segl under Dokumentet, og en har underskrevet sammen med Præsten.

Da Franskmændene var borte, haabede man i Thy paa bedre Tilstande. Christopher Gersdorf skrev den 6. April 1628 til Hatzfeldt, at Franskmændene ganske havde spoleret hans Gaard Tandrup i Thy; han bad om, at den Salvegarde, som Feltmarskallen havde givet ham, nu maatte blive respekteret, og Gaarden ikke

yderligere ødelagt, saa han kunde faa Sommersæden passet. Han vilde gerne betale en taalelig Kontribution, naar Gaarden kunde blive fri for Indkvartering.

2.

De kejserlige i Vendsyssel.

Gennem Hatzfeldts righoldige Korrespondance faar vi Lejlighed til at se, hvorledes de fremmede indrettede sig i det fjerne Land, ligesom vi bliver i Stand til at danne os et Billede af Officererne og deres Optræden. Særlig gælder dette de to øverstbefalende i Vendsyssel, Hertugen af Sachsen-Lauenburg og hans Næstkommanderende og betroede Mand Melchior Hatzfeldt.

Hertugen var en livlig og urolig Aand, en fortræffelig Selskabsmand, velset overalt. Gavmild og let-sindig, som han var, var han altid i Pengeforlegenhed, men ikke destomindre i bestandigt godt Humør og forhaabningsfuld over for Fremtiden. Kamp og Elskovs-eventyr var hans Lyst, og i sine Venners Stambøger yndede han at skrive som sit Motto: »Viva la guerra e l'amor.« Han havde Elskerinder rundt om i hele Europa og mange Kvinder delte trolig hans Kampes og Marschers Besværligheder med ham. At han selv var Lutheraner forhindrede ham ingenlunde i at fægte paa Katholikernes Side i Trediveaarskrigen.

De kedelige Tjenesteforretninger overlod han helst til Hatzfeldt. Naar han engang imellem tog sig af dem, gjorde han det paa en vis gemytlig, alt andet end tjenestemæssig Maade. Da Ritmester Schierstedt søgte om Orlov i 8 Uger for at rejse hjem i nødvendige Forretninger, svarede Hertugen: »Bevilget, dog at han ikke kommer ugift tilbage.«

Hatzfeldt var paa alle Punkter en fuldstændig Mod-sætning til denne flagrende og letsindige, elskværdige og godmodige Landsknægtnatur. Hatzfeldt manglede alle de glimrende Egenskaber; han var nøgtern, punktlig og arbejdsom. I Spil og Drik holdt han Maade, og om hans Forhold til Kvinder nævnes aldrig et Ord i de Tusinder af Breve til ham og fra ham, som kendes. Han var jævn i sin Optræden og meget sparsommelig. Han forstod at benytte de Lejligheder til at skrabe Penge sammen, som Krigerlivet bød, og i Modsætning til de fleste af sine Kammerater holdt han sammen paa, hvad han havde. Han var kundskabsrig og belæst, skrev Latin og Fransk og forstod Italiensk, han var vel forfaren i Ingeniørkunst og havde gode Indsigter i Retsvæsenet. Han samlede paa Bøger, læste meget og vilde gerne følge med i alle Tidens politiske Strømninger. Det er jo intet Under, at en Mand som han ogsaa havde sit Arkiv i Orden og har kunnet efterlade os en saa værdifuld Samling af Breve. At han var Katholik, behøver næppe at tilføjes, — ogsaa paa det Punkt havde han sine Sager i Orden.

Hertugen forstod meget vel at skønne paa den værdifulde Medhjælp, han havde i Hatzfeldt. Paa ham kunde han jo rolig læsse alt det kedelige Administrationsarbejde, som han selv aldrig kunde stilles ved, og tilsidst endte det da ogsaa med, at han overlod ham det hele. »I maa gerne aabne alle mine Breve«, skriver han til Hatzfeldt, »naar det blot ikke er Fruentimmerbreve; og for Resten gør det heller ikke saa nøje med dem, thi de fleste af dem kan I sikkert ikke læse.« Hertugen var en vældig Brevskriver; alt hvad der fór gennem hans urolige Hjerne, kradsede han ned paa Papiret, og under sine ustandselige Rejser sendte han næsten hver Dag sin Stedfortræder arkelange Skrivelser, fyldte med Skæmt og Smaatræk og Fortællinger om hans private Eventyr. Hatzfeldt havde

andet at bestille end at svare paa disse Breve, og hvert Øjeblik bruser Hertugen op med Bebrejdelser over, at han aldrig hører noget fra sine Regimenter.

De kejserliges Ophold i Vendsyssel varede halvandet Aar; men naturligvis kunde Hertugen ikke udholde Tilværelsen deroppe saa længe. I Begyndelsen havde det vel Nyhedens Interesse for ham. Han begyndte at bygge et nyt Hus paa Voergaard, og han gennemstrefede Landet paa Kryds og Tværs. Han foretog lange Rideture langs Stranden, var flere Gange ovre i Thy og en enkelt Gang helt oppe ved Skagen; paa Tilbagevejen herfra fik han Lejlighed til at drikke sig saa god en Rus hos Melchior Hatzfeldt paa Odden, at han ikke kunde naa længer end til Eskær med den. Men i Længden var disse Adspredelser ikke tilstrækkelige for ham. »Dette Land er ikke saaledes efter mit Hoved«, skriver han til Hatzfeldt, »at jeg skulde opholde mig længe her.« Han foretog et Par lange Rejser til Tyskland, og omsider drev Penge-sorger og Kedsomhed ham for bestandig bort fra Halvøen. Men naturligvis — saa snart han var borte fra Vendsyssel, begyndte han at længes tilbage. I Okt. 1628 skrev han fra Kolberg til Hatzfeldt, at han ganske vist nu havde faaet en anselig Kommando, han raadede over 62 Kompagnier til Hest og til Fods, »men jeg vilde, Gud straffe mig, hellere sidde paa Voergaard. — Jeg raader hver den, der er i Vendsyssel, til at takke Gud og ønske, han ikke maa komme derfra; thi de har det, Gud straffe mig, bedre end her . . . Det gør mig ondt, at jeg ikke fik Ederes Have at se ved Sommertid; til Vinter haaber jeg at kunne besøge Eder med godt Selskab, nemlig min Broder Franz Karl, Pfaltzgreven og andre gode Mænd. . . . Hvad I ellers sender mig, skal jeg nok læse igennem, hvis jeg blot kan faa Tid dertil; jeg tror ikke, der findes et Menneske i den hele Armada, der er saa plaget

som jeg.« — En Maaned senere skriver han: »Mine to Brødre er i Dag rejst fra Kolberg, de har moret sig saa godt, at jeg endnu er ganske syg deraf. Jeg har faaet Tilladelse af Generalen til en Rejse til Jylland.«

Hatzfeldt, som efter Hertugens Bortrejse fik Fuldmagt til at ordne alt, som han vilde, indrettede sig derimod rigtig hjemligt paa Odden. Han byggede et nyt Hus til sig selv og anlagde en smuk Have, fra hvilken han i Sommeren 1628 kunde sende Frugter som Foræring til Oberst Ferrari i Aalborg eller til Oberstlieutnant Montoya. Og han forstod at gøre sig Stillingen indbringende; efter nogle Maaneders Forløb kunde han skrive fra Odden til sin Bankier i Nürnberg, at han vilde sende ham 10 eller 12 Tusinde Daler. Han samlede paa Kostbarheder, Kunstværker og Rariteter. Sjældne Sølvsmykker købte han af Rytterne, og de Malerier, der fandtes i Vendsyssel og Thy, lod han sende til Odden. Fra Thisted fik han en Kasse med Bøger. Særlig Opsigt synes den danske Rimkrønike at have vakt blandt de fremmede Officerer. Oberst Scherffenberg skriver fra Skanderborg og beder om at laane den, og Oberstlieutnant Goltz i Aarhus havde ligeledes hørt Tale om denne Bog: der skal for hver Konge være et Rim, skriver han, i hvilket Kongen selv fortæller om sine Bedrifter; Goltz har til Hensigt at lade alle de danske Konger male, lige fra Kong Davids¹⁾ Tid indtil nu, og hvis han saa maatte have Bogen for nogle Dage, kunde han lade disse Rim male ved hver enkelt af dem. Det er Greven af Mansfeld, tilføjer han, som har fortalt om denne Bog. Hatzfeldt sendte ham Rimkrøniken og tilbød oven i Købet at skaffe ham en Maler. Men Goltz takkede for Tilbudet; der var i Aarhus en ret dygtig Maler, som allerede var sat i Ar-

1) Formodentlig en Fejltagelse for Kong Dan.

bejde med Kongebillederne. — Ogsaa Hertug Franz Albrecht stillede Kunsten Opgaver; han sendte i Maj 1628 en Maler til Vendsyssel for at portrættere samtlige ti Ritmestre ved det gamle Rytteriregiment.

Officererne viste Hatzfeldt mange Opmærksomheder. En sender ham fra Bangsbo noget Is, som imod al Forventning endnu var fundet i en forfalden Isgrube; en anden lover ham Svaner fra Voergaard, en tredje Karusser fra Sæbygaard. Oberst Scherffenberg, der var glad over den gode Jagt ved Skanderborg, indbød oftere Hatzfeldt til at deltage i den. »Jeg faar her flere Hjorte i Køkkenet end Rosenobler i Pungen«, skrev han. Men trods disse Behageligheder betragtede Officererne dog stadig Jylland som »et øde barbarisk Land«. Kun Korn og Kvæg kunde Landet selv frembringe, alle Livets finere Bekvemmeligheder maatte med Besvær skaffes langvejs fra. Salt og Sukker, Frugter og Grøntsager, Krydderier og Vin blev sendt ad Søvejen til Ringkøbing, Thisted og Elkær, eller ført paa lange Vogntog under militær Bedækning op gennem Halvøen fra Hamborg.

Officerernes sædvanlige Tidsfordriv var forøvrigt at samles til Drikkegilder, og mangen »god Rus« forekommer i de Hatzfeldtske Breve. Særlig udmærkede sig i den Henseende en Ritmester Lorenz, der engang maa bede Hatzfeldt om Undskyldning for sin Opførsel ved et Drikkegilde paa Odden: skulde noget saadant overgaa ham en Gang til, skriver han, maatte Oberstlieutenanten gerne sætte ham i Fængsel hos Tyrken, saa længe han vilde. »Tyrken« var en af Hatzfeldts Tjenere, som denne havde bragt hjem med sig fra et Felttog i Ungarn.

Samme Ritmester Lorenz var en af de værste Bondeplagere blandt Officerne, og ligesom Bousmard lod han sig derfor tildele et Vidnesbyrd om sin gode Opførsel. Hertugen gjorde sig Umage for at holde hans Havesyge

i Tømme, — naturligvis ikke for Bøndernes Skyld, men fordi det ogsaa gik ud over hans Folk. Den 4. Febr. 1628 skriver han til Hatzfeldt fra Hobro: »Det skal paalægges Ritmester Lorenz, at han ikke ser mer paa sin egen Fordel end paa sit Kompagnis, og at han indkvarterer sine Ryttere saaledes, at de kan leve. Jeg vil ikke tillade, at han lægger dem saa tæt sammen, og saa lader de andre betale Kontribution. Man har fortalt mig, at han hver Uge hæver 150 Rdl.; jeg under ham dem godt, men jeg vil ikke have, at Rytterne skal lide derunder. Det er ogsaa bleven mig fortalt, at han sælger Korn, hvilket ligeledes skal forbydes ham.« — —

Om de menige Rytteres daglige Liv hører vi naturligvis ikke meget. De enkelte Træk, som forekommer i Brevene, tyder paa, at det har været Folk med en stærk udviklet Æresfølelse, — selv om deres Æresbegreber naturligvis ikke forbød dem at begaa alle mulige Skændigheder over for den civile Befolkning. Da der begyndte at blive Fodermangel i Vendsyssel, maatte Hestebestanden indskrænkes, hvad der ses at have krænket Rytterne paa det dybeste. Tre Ryttere, der hidtil hver havde haft Foder til to Heste, fik nu kun Foder til en; da dette nedsatte dem i deres Kammeraters Øjne, bad de Hatzfeldt om at give dem deres Afsked, hvis ikke de kunde faa de to Heste igen. Fra Børglum Kloster berettes om en mærkelig Duel, der havde fundet Sted mellem to menige Ryttere. »Uden nogen given Aarsag og uden ringeste Ord« gik de sammen ud af Gaarden, gjorde deres Heste færdige, red løs paa hinanden med Pistolen i Haand og gav samtidig Ild, saa den ene sank død til Jorden. Engang vilde Hatzfeldt lade en genstridig Soldat sætte i Taarnet paa Vrejlev Kloster; men dette vilde Soldaten aldeles ikke finde sig i; han forlangte, saa fremt han var

skyldig i noget, straks at blive sendt til sit eget Regiment og faa sin Sag paakendt der.

Som øverste Befalingsmand i Vendsyssel havde Hatzfeldt i det hele taget med mange mærkelige Retssager at gøre. En Fændrik var anklaget for at have ladet sig forlyde med, at han havde et Spøgelse hos sig; men da han bagefter forsikrede, at det kun var sagt for Spøg og i Drukkenskab, slap han fri. En Officer havde i Huset hos »den tykke Foged« i Thisted sagt: »Hvordan er han?« og saa holdt han Tommelfingeren i Vejret. »Hvordan er Oberstlieutenanten?« og saa stak han Tommelfingeren ind i Haanden. At dette var ment som en Spot over Oberstlieutenanten (Hatzfeldt), gik man ud fra, og der blev altsaa afholdt Forhør. Blandt andre førtes Byfogden Jens Schneider og Præsten Svederus Pauli ¹⁾ som Vidner, men ingen af dem havde hørt de omstridte Ord.

3.

Strandinger.

Det er forbavsende at se, hvor godt de kejserlige Officerer kendte Forholdene i Jylland, eller hvor hurtigt de har forstaaet at sætte sig ind i dem. Den eneste topografiske Fejltagelse, de har gjort sig skyldig i, synes at være den, at de regner Thyholm for en Ø. Den farlige Kyst fra Skagen til Agger er dem vel bekendt, og de gør straks Regning paa at kunne skaffe sig en ekstra Indtægt her ved Strandinger. Allerede en Uge efter Slaget ved Aalborg gav Grev Schlick Befaling til at slukke Skagens Fyr og derimod paany tænde det falske Fyr, som Vendelboerne tidligere havde haft ved Børglumklo-

¹⁾ Mag. Sveder Poulsen Kitting var Sognepræst i Thisted 1616—43. Byfogden kendes ellers ikke; han hed maaske Jens Skræder paa dansk.

ster til Fordærvelse for de hollandske Skibe.¹⁾ Tolderen paa Skagen, Vilhelm Storm, maa være bleven mistænkt for at have ydet sin Medvirken ved Fyrets Slukning; thi han søger senere at retfærdiggøre sig i et Brev, som med et svensk Skib skulde sendes til København, men som blev opsnappet af de kejserlige. Det er Usandhed, skriver han, naar det ved Hoffet bliver fortalt, at han har ladet Lygten paa Skagen nedbryde; hele Fyrapparatet staar endnu i god Behold som tilforn. Ej heller har han givet de kejserlige nogen Underretning om Landets Tilstand; der er ikke bleven forlangt noget af ham, som kunde skade hans Fædreland, og han har ej heller udført noget saadant.

Men Fyret blev altsaa slukket, og den sangvinske Hertug Franz Albrecht saa allerede i Aanden Kysten fuld af strandede Skibe; han paalagde derfor Hatzfeldt, »naar en saadan Lykke maatte komme«, at føre skarpt Tilsyn med det strandede Gods. For en Gangs Skyld gik hans Forhaabninger ret hurtigt i Opfyldelse. Allerede i December 1627 strandede et Skib ved Aagaard, fra hvilket blev reddet et Centner Bly, nogle Køer og Stude og nogle uforarbejdede Elsdyrhuder; fra et andet Skib, der var strandet i Thy, bjergedes Sejl, Tov og Planker, og fra et tredie, der drev ind paa Kysten af Vendsyssel, fik man 900 Rdlr. i Penge, Bly, Jernstænger, Klæder, Lintøj og meget andet. I Løbet af 1628 strandede en stor Mængde, særlig hollandske, Skibe, fra hvilke der reddedes Korn og en Gang en hel Ladning Ærter.

Et godt Kup var det ogsaa, da et spansk Krigsskib maatte løbe paa Land efter en Fægtning med Hollænderne. Hertug Franz Albrecht var tilfældigvis selv Øjenvidne

¹⁾ Saaledes refererer Dr. Krebs. Selve Brevet fra Grev Schlick er ikke meddelt.

til Kampen og beskriver den i et Brev til Hatzfeldt, dateret Aagaard d. 1. Maj 1628: Just som han kom hertil igaar, havde han en herlig Spas. Ude paa Havet var 7 Dynkirkere kommen i Kast med Hollænderne og havde allerede frataget dem et Skib og skudt et andet i Sænk. Men saa havde Bladet vendt sig; Hollænderne skød et Dynkirkerskib i Sænk, og et andet maatte, for ikke at blive taget, staa ind mod Kysten og løbe paa Grund et Musketskud fra Strandbredden. Dynkirkeren valgte denne Udvej, da han vidste, at der laa kejserligt Folk i Landet. Det havde været en over al Maade herlig Lyst at se. Alene det strandede Skib havde afgivet over 1000 [!] Skud. Hvor de andre 5 Skibe blev af, vidste han ikke, men han frygtede for, at ogsaa de var gaet tabt, thi Hollænderne havde over 80 Skibe i Søen. — Fra det strandede Skib blev 80 Soldater og Matroser, 20 Tdr. Krudt og 21 Kanoner bragt i Land, hvorefter Hertugen lod Skibet stikke i Brand. Kaptejnen paa Skibet er en Søn af Admiralen i Dynkirken, skriver Franz Albrecht, og i sin næsten barnlige Glæde over dette vidunderlige Eventyr føjer han til: Jeg tror, de har været forudbestemte til at komme til mig her i Vendsyssel! Selv fik han da ogsaa Lov at beholde hele Byttet, skønt Conti havde gjort Forsøg paa hos Wallenstein at opnaa en Del af det.

Men de største Forhaabninger vakttes dog, da et hollandsk Skib i Januar 1628 drev ind paa Kysten. Ombord paa dette Skib befandt sig nemlig en hollandsk Gesandt Lorenz Reael, tidligere Generalguvernør i Indien, der paa Staternes Vegne havde ført Forhandlinger med Kristian IV og nu var paa Hjemrejse til Holland. Den Maade, hvorpaa han blev behandlet, er et godt Eksempel paa, hvorledes Krig i de Tider blev drevet som en Forretning, af hvilken alle, fra de laveste til de højeste, søgte at skaffe sig det størst mulige Udbytte.

De første, Hollænderen faldt i Hænderne paa, var de menige Soldater; de behandlede ham saaledes, endogsaa i Hatzfeldts eget Kvarter paa Odden, at han for at redde sit Liv maatte sønderbryde den Guldkæde, han havde faaet af den danske Konge, og fordele Stumperne af den imellem Soldaterne. Da han var sluppet fra dem, begyndte de store at trækkes om det værdifulde Bytte. Franz Albrecht overdrog Hatzfeldt at forhandle med ham om Løsepenge: »Jo mere jo bedre, jeg tænker han kan vel give en 4000 Rdlr.« I et senere Brev til Hatzfeldt slaar han af til 3000. »Men skulde Torqvato forlange ham, saa skriv, at jeg har givet ham løs, og at han allerede er borte, jeg skal nok svare for det.«

Hertugens Mistanke til Torqvato Conti var ingenlunde ugrundet. Da Conti ad anden Vej havde faaet Nys om Hollænderens Tilfangetagelse, tilkendegav han straks Hatzfeldt sin Vrede over, at man ikke havde meddelt ham noget derom, og befalede, at Fangen ufortøvet skulde sendes til Haderslev. Hatzfeldt har ikke turdet benytte sig af den Løgn, som Hertugen havde givet ham Anvisning paa; men han søgte at trække Tiden ud og svarede ikke paa Brevene. Dog kunde denne Adfærd naturligvis ikke gaa i Længden, og da Conti havde skrevet tre Gange til Hatzfeldt uden at faa Svar, paalagde han Oberst Scherffenberg at tilkendegive Hatzfeldt sit alvorlige Mishag. Det hjalp, og Lorenz Reael blev nu endelig sendt til Haderslev. Men heller ikke Conti skulde faa nogen Glæde af det fede Bytte. Der var Høg over Høg, og da selve Wallenstein havde faaet Tidende om den fangne Gesandt, befalede han, at Hollænderen ufortøvet skulde sendes til ham i Prag. Men endnu en Gang blev der gjort Forsøg paa at byde over. Franz Albrecht søgte Audiens hos selve Kejseren for at faa ham til at støtte den retfærdige Sag. Hertugen har ved denne Lejlighed vist sig fra sin

allerflotteste Side: da den fangne Hollænder var »en General til Søs og ellers en fornem og rig Mand«, forlangte han 100,000 Rdr. i Løsepenge for ham. Kejseren blev forfærdet, da han hørte dette Tale, og mente, at det kunde der aldrig være Tale om, »hvorpaa jeg svarede«, skriver Hertugen til Hatzfeldt, »at vilde man løslade ham gratis, forlangte jeg intet, men vilde Hans Majestæt beholde ham, saa forlangte jeg 100,000 Rdr., thi det kunde jeg vel faa af ham selv.« Hatzfeldt holdt sig som sædvanlig til Jorden og skrev tilbage, at Hertugen hellere maatte nøjes med, hvad han kunde faa: Et Æg var dog bedre end den tomme Skal, og der kunde komme saa meget i Vejen, saa man slet intet fik; Fangen kunde maaske dø, eller der kunde blive sluttet Fred, og saa stod man der. — Og ganske rigtig: nogle Maaneder senere blev den hollandske Gesandt sat paa fri Fod, uden at der blev Tale om Løsepenge til Franz Albrecht.

Ved en anden Stranding i Thy var der begaaet Underslæb med Byttet, og Hatzfeldt forlangte da, at samtlige der liggende Officerer skulde aflægge Ed paa, at de ikke kendte noget til det begaaede Tyveri. Besynderligt nok forordnes, at Formularen til denne Ed skulde affattes af Præsterne i Thy og derpaa af Mettecoven oversættes paa Fransk. Hvis den skyldige bekendte, inden han svor, skulde han faa fuld Tilgivelse; men den, der aflagde falsk Ed, vilde uden Naade blive straffet paa Ære og Liv.

4

Hatzfeldts Administration.

Det var altsaa Melchior Hatzfeldt, til hvem Styrelsen af det nordlige Jylland i Virkeligheden var betroet, og alt tyder paa, at han med Iver og Dygtighed har røgtet

denne Opgave. Han lignede sin øverste Chef Wallenstein i husholderiske Anlæg og økonomisk Sans, og i Forening søgte de to at faa det mest mulige ud af Vendsyssel — ikke ved brutal Udplyndring, men ved en fornuftig Administration. Wallenstein forbød at udføre Øksne, Heste og Korn fra Jylland. I talrige Forordninger, der gennem Conti i Haderslev bragtes til de forskellige Befalingsmænds Kundskab, paalagde han disse at sørge for, at Markerne blev ordentlig dyrkede. Tropperne maatte ikke hindre Bønderne i deres Markarbejde, Fogderne fik Paalæg om at vejlede dem i Landvæsenssager, Præsterne skulde fra Prædikestolen formane dem til at saa og høste og køre Hø ind til rette Tid. De kejserlige Befalingsmænd maatte hver for sit Distrikt indsende Fortegnelser over, hvorledes det gik med Udsæden. Saaledes meldes d. 21. Decbr. 1628, at i Vadum var kun saet 4 Tønder, i Vraa, Børglum og Vrensted var intet Byg (!) saet, kun fra Tolstrup meldes, at alle Markerne var tilsaaede. Hatzfeldt forbød (fra Odden d. 10. April 1628) sine Officerer at plage Bønderne med Kørsler uden i nødvendige Tjenesteanliggender, for at de kunde faa Ro til at arbejde paa deres Marker. I en senere Forordning paalægger han Officerer og Soldater flittigt at befordre Agerdyrkingen og at tvinge de forsømmelige Bønder til at passe deres Arbejde. Og for at de halsstarrige ikke skulde have nogen Undskyldning, skulde Officererne sætte sig ind i Landets Skik og Brug og skaffe sig Oplysning om, hvorledes enhver var vant til at dyrke sin Jord, og hvad han plejede at give i Tiende og Landgilde o. s. v.

Hatzfeldt, der bestandig vilde have Orden i Tingene, indsamlede gennem sine Underordnede hele Dynger af statistiske Oplysninger. I Efteraaret 1628 anordnede han en almindelig Folke- og Kreaturtælling samt en Revision af det forhaandenværende Korn. Kompagnicheferne maatte

indsende nøjagtige Lister over deres egne Folk med alle tilhørende Kvinder og Børn, desuden over alle Bønder med deres Børn, Karle og Piger, endelig over Kvægbestanden og over hvad der fandtes af tærsket, utærsket og udsaaet Korn. En særlig Fortegnelse skulde indgives over Rytterhestene; alle uduelige Bønderheste skulde udskilles og tilbageleveres Bønderne, danske Tjenestefolk og løsagtige Kvindfolk bortsendes. I Decbr. 1628 indløb de forlangte Lister, af hvilke adskillige endnu skal ligge ved de hatzfeldtske Papirer. Enkelte af dem meddeles i Dr. Krebs' Bog som Prøve. Efter dem fandtes f. Eks. i Vadum Sogn i alt 18 Gaarde og 67 smaa Huse; der var i Sognet 837 Personer, 509 Heste, 53 Stude, 380 Køer, 237 Kalve og Ungnød, 82 Faar, 209 Svin, 302 Grise, 88 Gæs, 105 Høns, 236 Tdr. Rug, 326½ Td. Byg, 19 Tdr. Havre. — I Aaby Sogn var der 700 Indbyggere, 407 Heste og Føl, 31 Stude, 378 Køer, 121 Kalve og Ungnød, 42 Faar, 144 Svin, 177 Grise, 61 Gæs, 98 Høns, 62 Tdr. Rug, 120 Tdr. Byg og 17 Tdr. Havre; 13 Tdr. Korn var udsaaet. — Ialt fandtes i hele Vendsyssel over 50,000 Mennesker; men af Korn fandtes der gennemsnitlig kun tre Skæpper til hver.

Samme nøjagtige Mandtal førte Hatzfeldt naturligvis over sine egne Folk; Det gamle Rytterregiment bestod af ti Kompagnier, der gennemsnitligt hver skulde være paa 100 Mand. Ved Optællingen i Januar 1629 var der 1105 tjenstdygtige Ryttere, desuden 507 Dreng, 95 Koner, 71 Børn og 39 Skøger, ialt 1817 Personer med 2083 Heste.

Men al Statistik og alle velmente Anordninger hjalp jo intet overfor Landets tiltagende Forarmelse og overfor de kolossale Byrder, som Bønderne maatte bære. For de kejserlige Officerer kom det dog først og fremmest an paa, at deres Folk blev holdt i god Kondition og i godt

Humør, — saa fik det gaa med Bønderne, som det kunde, — og Hatzfeldt lod sig ogsaa forstaa med, at hans Forskrifter ikke havde nogen synderlig Virkning. De gode Kvarterer var derfor snart ødelagte, og Nød og Mangel indtraadte hurtigere, end de Øverstbefalende havde ventet. I Begyndelsen af Juli 1628 blev de menige Soldater sat paa fast Ration (to Pund Brød og et Pund Kød daglig), og Officererne fik ikke længer nogen Kontribution i rede Penge.

For Rytteriet blev der snart Mangel paa Hø og Havre. Fra Børglumkloster meldtes i Efteraaret 1628, at Høhøsten var faldet daarlig ud, og det var at forudse, at naar man naaede Kyndelmisse eller højst Fastelavn (27. Febr. 1629), vilde der være Hungersnød. Fra Sæby meldte en Fændrik, at hans Havreforraad ikke kunde strække til for Vinteren, og at han havde sendt Bud til Mors for at købe nogle Tønder. Fra Bangsbo sendte Oberstvagtmester Dehn ligeledes Bud til forskellige Steder efter Havre, da han selv intet mere havde.

Kun Brudstykker af Kontributionslisterne er bevarede, men det ses af dem, at det var uhyre Fordringer, der blev stillet til Befolkningen. Alene Kontributionerne til Franz Albrecht, mens han laa paa Voergaard, beløb sig efter hans egen Opgivelse til 700 Rigsdaler ugentlig, og dette Beløb vedblev han at gøre Fordring paa, ogsaa efter at han var rejst. I Novbr. 1628 skriver han til Hatzfeldt og klager over, at han, siden han forlod Vendsyssel, ikke har modtaget 2000 Rigsdaler derfra i Sølv og Penge, hvilket umulig kan være gaaet rigtigt til. »Jeg kan nok lide, at mine Folk faar noget, men at de skal have det hele og jeg intet, det er der ingen Mening i.« Hatzfeldt fik af et eneste Sogn i Vendsyssel i Løbet af nogle Maaneder over 1100 Daler, 1000 Tdr. Korn og 38 Stykker Kvæg; hans Broder, Herman Hatzfeldt, hæ-

vede af 3 Sogne i samme Tid mere end 1000 Daler og 950 Tdr. Korn, og af et enkelt Sogn 42 Stykker Kvæg. Bønderne i Tømmerby og Klim leverede i 5 Uger 650 Tdr. Byg og Havre. Efter Listernes Udvisende sank Pengekontributionerne fra 30 Daler om Ugen gradvis til 10 eller 5; saa fulgte Levering af Sølvtoj i Stedet for Penge, og fra Septbr. 1628 hørte det helt op. Paa denne Tid skriver ogsaa Franz Albrecht, at han godt kan forstaa, at der ingen flere Kontributioner indkommer. Tilsidst afleverede Bønderkonerne deres Skørter i Stedet for Penge, og der blev af dem syet spraglede Hoser til Soldaterne.

Af Kvæg var der til at begynde med meget i Landet, og det stod i høj Pris. Selv den forsigtige Hatzfeldt mente, at man nok kunde sælge en Del deraf ud af Landet til Tyskland for at skaffe rede Penge, men Wallenstein vilde ikke tillade denne Udførsel. Derimod rekvirerede Conti i Haderslev rask væk Korn og Kvæg fra Vendsyssel, ligesom Jylland i det hele blev behandlet som et Kornmagasin for de kejserlige Tropper i det udpinte Holsten. Slag i Slag kom der fra Haderslev Ordre om at levere Heste, Vogne og Seletøj, Rug, Byg og Havre, Smør, Svin og fremfor alt Øksne. Hvad der af Øksne dreves bort fra Jylland i disse første Maaneder løber op i Tusindtal. Tilsidst protesterede Officererne i Vendsyssel mod disse Leverancer, da de begyndte at frygte for, at de selv og deres Folk skulde komme til at lide Nød. Den hidsige Hertug Franz Albrecht var, saa længe han opholdt sig i Vendsyssel, hvert Øjeblik i Oprør over Torqvato Contis Forlangender. I Maj 1628 skrev han fra Voergaard til Hatzfeldt: »Nu har den Djævel igen sendt mig et Oksebrev! Hvis jeg intet lader ham faa, frygter jeg for, at han, siden han beder saa indstændigt, skal sætte ondt for mig hos Hr. Generalen, saa jeg for den Sags Skyld kom i Unaade. Jeg har derfor befalet hvert Kompagni at levere 6 Stykker

i Sundby, gid Djævelen hente det Bæst, den Proviantmester!« Da Hertugen først var langt borte og i Sikkerhed, blev han modigere. I Efteraaret 1628 skrev han fra Kolberg til Hatzfeldt: »Hvis Artillerigeneralen igen forlanger Korn, Kvæg eller noget som helst andet, der kan tjene til Soldaternes Underhold, saa lad ham i hvert Fald intet faa fra Vendsyssel. Jeg beklager, at jeg har ladet et eneste Korn eller et Stykke Kvæg gaa bort derfra; thi naar vi ikke selv har mere, vil hverken Hr. Torqvato eller nogen anden give os en Bid Brød.« — Men disse Udgydelser betød jo intet over for de bestemte Befalinger, som Hatzfeldt modtog fra Haderslev. Hatzfeldt kendte godt nok sin Foresattes Temperament til ikke at tage slige Ordre bogstaveligt, og han svarede tilbage: »Naar det i Hans Fyrstelige Naades Hr. Generalens Navn bliver forlangt, saa maa vi sende, hvad vi har, om vi saa kun beholder til at leve af i 8 Dage.« Det eneste, Hatzfeldt kunde gøre, var at trække Tiden ud saa længe som muligt, og denne Taktik anvendte han af et godt Hjerte. En Sending af 300 Øksne, som han fik Ordre til at levere i Juni 1628 til Lejren ved Krempe, var endnu ikke afgaaet i November, og Conti vedbliver Gang paa Gang at minde ham derom.

Conti selv var nødt til at presse paa, som han gjorde; thi ham paahvilede det at skaffe Proviant til Hærene længere Syd paa. Ved Itzehoe vilde Wallenstein anlægge et Provianthus, og til dettes Forsyning maatte Halvøen helt op til Vendsyssel levere Bidrag. Hver Bonde skulde levere 1 Td. Rug og $\frac{1}{2}$ Td. Byg, og de af dem, som ikke havde Indkvartering, desuden $\frac{1}{2}$ Td. Havre; 8-10 Bønder skulde i Fællesskab levere en Okse. En anden Gang er det 250 Svin og 2500 Pd. Smør, der udskrives i Vendsyssel til Lejren ved Krempe, eller der skal leveres Heste

til Artilleriets Forsyning og Vogne til de vidtløftige Transporter, og saaledes gaar det Slag i Slag.

I Januar 1629 skrev Hatzfeldt til Franz Albrecht, at det nu var umuligt at faa flere Penge ud af Befolkningen i Thy, endskønt Kvartermesteren havde brugt »temmelig uforsvarlige Midler«. Heller ikke i Vendsyssel kunde »Kvartermesteren med alle sine Træheste og hvad andre Instrumenter, han ellers har brugt dertil, faa mindste Sølv eller Penge, ja ikke engang Korn, ud af Bønderne, hvis man da ikke ganske vilde flaa Huden af dem.« Et Forsøg paa at opdrive lidt Penge, Kvæg eller Korn hos Præsterne havde ligeledes været forgæves.

Til sidst klagede alle Ritmestrene ved det gamle Regiment deres Nød for Hatzfeldt: Det var snart ikke længer muligt for dem at skaffe Underhold til dem selv og deres Folk. Naar undtages Kød og Brød maatte de betale alle Fornødenheder 3-4 eller undertiden 10-dobbelt. Den Smule Penge, der var i Landet, var mest Kobber, som fremmede Købmænd ikke vilde have, og lidt Sølv, som de kun tog til halv Værdi. Hverken Marketendere eller andre turde længer rejse ud for at skaffe det fornødne; thi paa en saadan Rejse var de fornylig bleven overfaldne og udplyndrede og alle deres Varer dem fratagne. De Bondekoster, med hvilke Regimentcheferne hidtil havde klædt deres Ryttere, var nu ogsaa sluppet op. Der var ikke Udsigt til andet, end at de, der havde noget i Behold, nu maatte spise det op, og de, der intet havde, maatte lide Nød.

Denne Jammerklage er dateret Birkelse d. 3. Januar 1629. Netop i de samme Dage forsøgte Overkommandoen det sidste Middel til endnu at presse lidt Penge ud af Landet. Fra 1. Jan. 1629 indførtes en Akcise over hele Halvøen. I alle Købstæder og Landsbyer blev Indførsel af Brændevin, Øl, Vin, Klæde og Uld, Udførsel af Korn, Kvæg, Fjerkræ, Smør, Ost, Æg, Salt, Sild,

Hør, Huder og Gavntræ, samt Salg af Sæbe, Tobak, Krydderier m. m. belagt med forskellige Toldsatser. Møllere, Maltgørere, Skippere, Købmænd, Høkere, Kromænd og Bissekræmmere maatte underskrive en Edsformular, der omsendtes samtidig med Forordningen. For Overtrædelse var der fastsat strenge Straffe, og alt Gods, der blev unddraget Akcisen, skulde beslaglægges. Denne Akcise bestod i 5 Maaneder, men den indbragte næppe meget, da der overhovedet ingen Penge var mere i Landet.

5.

Udskrivninger og Plyndringer.

Da først den Grænse var naaet, hvor hverken Befolkningen eller de fremmede havde noget at leve af, begyndte Soldaterudskejelserne for Alvor, og Overkommandøens Bestræbelser for at holde igen viste sig nu ganske frugtesløse. Hele Landsbyer udplyndredes, og Heste bortførtes i Hundredvis. Det var forgæves, at Frantz Albrecht stillede strenge Straffe i Udsigt, og at Hatzfeldt udsendte en truende Rundskrivelse til sine Officerer: Allevegne fra, skriver han d. 15. Januar fra Odden, kommer der Klager, at Folk bliver udplyndrede og slagne paa Landevejene, at Husene bliver overfaldne ved Nattetide, Bønderne pinte (»gerädelt«, radbrækkede) og aftvungne deres Gods. Han paalægger Officererne at have streng Indsigt med alt sligt og at sende de mulige Overtrædere til ham. »Det er mig kært«, skriver Hertugen engang til Hatzfeldt, »at man har fanget tre af de Fugle, som har behandlet Bønderne saa ilde!« han overlader til Hatzfeldt at bestemme, om de alle tre skal hænges, eller om man kun skal hænge de to og lade dem spille om, hvem af dem der kan gaa fri. Men de skal i hvert Fald hænges hver paa sit Sted,

for at de desmere kan virke til Skræk for andre ligsindede.

Men Skrivelser og Straffe hjalp ikke længer, Tøjlesløsheden tog daglig til. En Kone fra Aalborg var med Pas fra Oberst Ferrari rejst over til Vendsyssel; men Soldaterne dér brød sig ikke om Oberstens Pas, de holdt Konen tilbage, pinte hende med Tommeskruer og vilde kun mod Løsepenge lade hende komme tilbage over Fjorden. I Jetsmark og Saltum drev Rytterne Bøndernes Kvæg bort fra Marken og gav det først tilbage, da Bønderne havde løst det med Korn og Penge. I Thisted kappedes Officerer og Mandskab om at udpresse Penge af Borgerne, og man frygtede for, at de skulde brænde Byen af. Gaarden Oksholm paa Øland blev overfaldet af Ryttere og Bønder, som foruden at udplyndre Gaarden omhuggede 30 af de bedste Træer i Haven. — Rødslet blev fuldstændig udplyndret, Huset ødelagt, alle Vinduer slaaet ind, alt Jern og Beslag revet af, alle Planker omkring Huset opbrændte o. s. v. I Landsbyen Vadum blev Indbyggerne berøvede alle deres Sengklæder og Lagener; en Enke gav en Rigsdaler for at faa Lov at beholde sin Seng, og saa tog de den alligevel. Paa en falsk Beskyldning for Sammensværgelse maatte Bønderne, 8 ad Gangen, skiftes til at ride Træhesten i Thisted. Paa Hassinggaard blev en gammel Kone pint til Døde.

Ogsaa blandt Officererne blev Disciplinen slap. En Dame, som vilde rejse til Norge med Pas og Salvegarde fra Feldtmarskal Schlick, blev standset af en af Ferraris Officerer »ved Fyret i Kanalen ved Aalborg.« Trods Beskyttelsesbrevet fratog han hende Klæder og andet til Værdi af over 1000 Rigsdaler, og lod hende derpaa udstede en Erklæring om, at hun havde givet ham det til Foræring. Men da Damen kom til Aalborg, klagede hun til Ferrari, og denne lod Ritmesteren arrestere, saasnart

han kom til Aalborg med sit Bytte. »Hvis man havde gjort ham hans Ret, vilde han i dette Øjeblik være en halv Alen kortere end han er,« skrev Ferrari til Hatzfeldt, da han fortalte ham denne Begivenhed.

De udførligste Efterretninger om Officerernes Optræden overfor deres Værter faar vi fra Herregaarden Todbøl i Thy. Her havde Hatzfeldts Fætter Mettecoven, en dygtig men raa Officer, indkvarteret sig hos den gamle Christen Høg, tvært imod Bestemmelsen om, at de Adelsgaarde, hvis Besiddere var forblevne paa Gaarden, skulde være fri for Inkvartering. Mettecoven havde af tvunget Christen Høg omtrent alt, hvad han ejede, havde plaget ham med Fængsel og Lænker og tilsidst pryglet ham, indtil Stokken, han slog med, var sprunget itu. Saa var den gamle Mand flygtet hjemme fra og var kommen over til Viborg, hvorfra han sendte Klageskrifter til Hertug Franz Albrecht i Pommern og til Felttøjmesteren i Haderslev. I Klageskriftet til Torquato Conti, dateret Viborg d. 1. Jan. 1629, fortæller Christen Høg om alle sine Trængsler, først under Bousmards og senere under Hatzfeldts Rytterregiment. Det meddeles her i Oversættelse fra Tysk:

Jeg fattige, gamle, jyske Adelsmand foranlediges herved underdanigst at klage min uomgængelig haarde Nød for høj- og velbaarne Hr. General, i saa Maade, at eftersom Kejserslig Majestæts Krigsarmé var indkommen i Jylland og tildels var indkvarteret i Landet Thy, da har Ritmester v. Schwarzenberg under det nye sachsiske Regiment med alle sine Heste og Tjenestefolk taget sit Kvarter hos mig paa min Hovedgaard Todbøl i Thy, og er bleven hos mig i fem Uger, og efterat han af mig havde faaet ved 500 Rdr. i Penge, Sølv og Guld og tre skønne Heste og andre Sager af ikke ringe Værdi (og desuden paa samme Tider bleven

mig hemmelig frataget Ædelstene, Perler, Sølv og Guld til nogle Tusinde Rigsdalers Værdi) er han rejst herfra, saa at jeg i omtrent 14 Uger har levet fredelig hjemme, saa længe indtil bemeldte Ritmester var kommen helt ud af Landet. Men straks derefter har en anden Ritmester, Walter von Mettecoven af det gamle sachsiske Regiment, taget Kvarter hos mig med sine Heste og Tjenestefolk, og her straks begyndt at holde et saadant Hus hos mig, at baade jeg og min gamle bedagede fattige Hustru blev angst og bange derved, saa jeg derover maatte akkordere med ham om at give ham 100 Rdr. maanedlig; og han har dog ikke villet begive sig bort herfra, førend jeg havde givet ham 100 Rdr. forud, og saa er han dog ikke bleven borte i mer end tre Uger, førend han med alle sine Heste og Tjenestefolk igen har taget Kvarter hos mig, og straks den samme Aften har han ladet mig fængsle og lægge i Jern og affordret mig mine Nøgler, som han ogsaa fik, og dermed aabnet mine Værelser, Kister og Kasser og deraf udtaget og spoleret, hvad han vilde efter sit Forgodtbefindende, og desforuden ved sin Korporal, Martin Hommel, ladet mig tilsige, at jeg skulde give ham 1000 Rdr., saa vilde han igen lade mig løs. Hvortil jeg svarede, at jeg ikke havde de Penge og vidste ej heller at skaffe dem, hvorover jeg altsaa har maattet sidde fangen i Jern i 4 Dage og 4 Nætter.

Men da hans fyrstelige Naade, Hertug Franz Albrecht af Sachsen nogle Uger senere var kommen her til Landet og ved en af hans Tjenere havde sendt mig Bud, at han selv vilde have sit Kvarter hos mig og havde ladet Værelser og anden Lejlighed besigtige, saa begav jeg mig straks med den samme Tjener til Aagaard for der at gøre Hans Fyrstelige Durchlauthed min Opvartning og afhente hans Befaling ¹⁾.

¹⁾ Franz Albrecht var paa Aagaard d. 30. April 1628, i Thisted d. 1. Maj, atter paa Aagaard d. 2. Maj, hvorfra han d. 3. Maj red til Sundby.

Men da jeg vilde gaa op paa Gaarden og lade mig melde hos Hans Fyrstelige Naade, mødte jeg bemeldte Ritmester v. Mettecoven, der spurgte mig, hvor jeg skulde hen. Da jeg dertil svarede: »Til Hans Fyrstelige Naade for at gøre ham min Opvartning og klage min Nød«, slog han mig straks paa Halsen og kaldte mig en gammel Skælm og befalede, jeg skulde pakke mig ud af Huset igen, ellers skulde han vise mig noget andet. Og straks derpaa greb to af hans Tjenere fat i mig og førte mig hjem og holdt mig der i Fængsel, indtil Hans Fyrstelige Naade var bortrejst, saa jeg ikke har kunnet gøre ham min Opvartning, langt mindre klage min store Nød og Elendighed for ham. Derefter er en af Hans Fyrstelige Naades Ryttere bleven lagt i Kvarter hos mig, og jeg maatte ligeledes give Hans Naade gennem Hr. Kvartermester Wolframsdorf 100 Rdr. som en Maanedes Kontribution, og derefter har Hans Fyrstelige Naades Kammerjunker, Christian Ernst von Retzow, lagt sig ind hos mig med tre Heste og blev liggende der en Tidlang, og før sin Afrejse fratog han mig 5 gode Heste og andre Sager til nogle Hundrede Rdr.s Værdi.

Til sidst har bemeldte Ritmester Mettecoven lagt endnu en af sine Ryttere ind hos mig, indtil han endelig d. 28. Oktobr. næst forleden selv tog sit Kvarter hos mig med 18 Heste og sine Tjenestefolk og brugte alt, hvad mit var, til sin egen Tjeneste og efter sit eget Behag, saa jeg selv næsten ikke har kunnet faa noget deraf.

Og da han d. 26. Novbr. havde købt Humle, Salt, Sukker og Krydderier af Købmænd fra Ringkøbing for 39 Rdr., befalede han mig d. 28. Novbr. at betale Købmændene samme Penge. Jeg gav ham til Svar, at jeg ikke havde saa mange Penge, men saafremt jeg med Hr. Ritmesterens Tilladelse maatte sælge noget af mit Korn, Kvæg eller andet paa Gaarden og gøre det i Penge, saa vilde jeg gerne rette mig efter hans Vilje med Betalingen. Derpaa svarede han:

Nej, thi alt dette tilhørte ham, og han kunde ikke undvære det, jeg skulde betale med rede Penge. Jeg undskyldte mig derimod paa det højeste, at jeg ikke havde flere Penge tilbage end 4 Rdr., som hans egen Tjener havde givet mig for 2 Rdr. og en Kappe, der var mig frataget, samt 5 Sølvskeer, dem vilde jeg gerne levere ham, hvilket og skete. Derpaa tog bemeldte Ritmester von Mettecoven en Stok og pryglede mig fattige, gamle Adelsmand med den uden anden given Aarsag, saa jeg næsten maatte krybe fra ham. Og da min fattige, gamle Hustru bad for mig og vilde lægge sig imellem, kastede han hende paa den ubarmhertigste Maade omkuld paa Gulvet, saa hun derover faldt i Afmagt baade den Tid og flere Gange den næste Nat og var nær ved at dø. Fremdeles lod han mig d. 30. Novbr. igen sige ved en af sine Tjenere, at jeg skulde skaffe Pengene, ellers skulde han traktere mig saaledes med en anden og større Knippel, saa jeg skulde mærke det hele min Livstid. Jeg svarede og svor, at jeg ikke havde mere af Penge, Sølv eller Guld, saa sandt Gud hjælpe mig; men jeg vilde rejse til Thisted og der forsøge, om muligt at skaffe mig Penge hos en god Ven, hvilket han ogsaa tillod, dog at hans Tjener fulgte med mig. Men da jeg havde faaet saa megen Frihed, forlod jeg min fattige, gamle Hustru med Hus og Gaard og alt mit, og lod mig i Skyndsomhed sætte over fra Thy til Mors i den Hensigt at klage min store Nød og saadant mere end tyrkisk og hedensk Tyranni for den høje Øvrighed.

Christen Høgs Klage undlod ikke at gøre Indtryk paa Hertug Franz Albrecht. Han udtrykte sin Harme over Mettecovens »uforsvarlige og uforskammede« Opførsel og sendte straks en Embedsmand til Vendsyssel for at undersøge Sagen. Mettecoven blev affordret en Erklæring, og der blev afholdt Forhør. Men Hatzfeldt støttede i dette Tilfælde ikke sin Chef; han søgte kun at dække sin Fæt-

ter, og Sagen synes at være endt uden videre Følger for Mettecoven.

Dennes Erklæring er dateret Færgegaard d. 13. Febr. Han fortæller her, at da han havde modtaget de første 100 Rdr. efter Akkorden med Christen Høg, rejste han til Odden og blev der en Tidlang. Men saa kom der en Skrivelse til ham fra en Fændrik i Thy, at Bønderne var i Begreb med at gøre Oprør, og at Christen Høg var den fornemste Anstifter dertil. Efter Ordre lod da Mettecoven ham arrestere samt lod paany hele Huset gennemsøge efter skjulte Vaaben, ved hvilken Lejlighed der fandtes yderligere 14 Stykker Rør og Pistoler samt noget Krudt. Siden traf han Høg en Gang tilfældig paa Aagaard og spurgte ham da, hvorfor han uden Tilladelse var gaaet ud af sin Arrest; han lod ham derpaa føre tilbage, indtil hans Sag var bedre oplyst, men han havde ikke lagt Haand paa ham. I den Tid, Mettecoven selv laa i Kvarter paa Todbøl, havde Høg »kun« leveret ham 80 Tdr. Havre, 20. Tdr. Rug, 5 Oksne, 6 Svin, 20 Faar og 1 Td. Smør, hvilket ikke kunde beløbe sig til de 100 Rdr. om Maaneden, som de havde akkorderet om. Christen Høg skyldte ham altsaa Penge, og derfor forlangte han, han skulde betale Købmændene for de 3 Tdr. Salt, 2 Tdr. Humle, 1 $\frac{1}{2}$ Pund Peber og 5 Pund Sukker, som han havde købt af dem. Men Christen Høg svarede med trodsige Ord og Gebærder, at han ikke vilde gøre det; han tilbød vel at sælge Korn og Kvæg derfor, men dette kunde Mettecoven ikke tillade, da det stred imod hans Ordre. Det var Usandhed, at Mettecoven havde pryglet ham og hans Hustru med en Stok. »Men senere begærede Høg Tilladelse til at rejse til Thisted for at hente Penge, hvilket jeg gerne saa, og gav ham min Tjener med, dog i andre Ærinder, og det var da let for ham

at iværksætte sit onde Forsæt, eftersom Tjeneren ikke havde nogen Befaling til at passe paa ham.«

Sluttelig haaber Mettecoven, at man vil fæste mere Lid til ham, som en ærlig og ærekær Kavalier, end til »en saadan Mand, der i hele Landet og hvor han er kendt, har et daarligt Navn og Rygte.«

Dagen efter, d. 14. Febr., blev forskellige Vidner i i denne Sag afhørte paa Færgegaard af Oberstsvagtmester Dehn. En Borger fra Thisted, Emmike Nielsen, vidnede, at han aldrig havde hørt Høg klage over Mettecoven, men altid truffet dem i fornøjeligt Samvær. En Korporal af Mettecovens Kompagni forklarede, at han efter Mettecovens Ordre havde ført Høg tilbage fra Aagaards Bro til Todbøl, men havde ikke set eller hørt, at Mettecoven havde slaaet eller udskældt ham. — Den 15. Febr. afhørtes Christen Høgs Hustru, Fru Anne Skram, i Thisted. Hun forklarede, at Fredagen d. 28. Novbr. 1628, da Lysene allerede var tændte, kom Ritmester Mettecoven ind i deres Stue, traadte hen foran hendes Ægtefælle, der stod foran Skorstenen, og sagde til ham: Du gamle Skælm, vil Du ikke betale Købmændene? Høg undskyldte sig, han havde ikke saa mange Penge, hvorpaa Mettecoven pryglede hendes Mand saalænge med en sort Stok, til Stokken gik i Stykker. Hendes Mand slap endelig ind i et lille Kammer, hun selv blev stødt omkuld, saa hun to Gange var besvimet om Natten. »Ved Gud og min Sjæls Salighed.« Ganske det samme vidnede Jacob Petersen, Tjener paa Todbøl, og Pigen Marie Mogensdatter. Men da Hatzfeldt, som nævnt, ikke ønskede at gøre videre ved Sagen, er der næppe kommet noget ud af den, og kort efter forlod de Kejslerlige Jylland. — Det kan tilføjes, at Christen Høg levede endnu 1634, medens hans Hustru, Anne Skram, var død 1631. De ligger begge begravede i Snedsted Kirke.

Forsvarsforanstaltninger mod de Danske.

Forholdet mellem den danske Befolkning og de indkvarterede Fremmede var paa den Tid blevet saaledes, at det nærmest maatte betegnes som aabenlys Krig. Til at begynde med havde de Kejserslige følt sig helt trygge, ja en Smule overmodige. Den hurtige Erobring af Halvøen var kommet selv Wallenstein overraskende, og da hans Tropper efter kun to Maaneders Marsch var naaet fra Brandenburg til Limfjorden, tvivlede han ikke om, at han endnu, inden den første Vinter kom, kunde bemægtige sig Fyn og Als for saa til næste Foraar at tage Resten af Danmark. Med disse Planer for Øje gav han Hatzfeldt Ordre til at skove alle de Træer, der var tjenlige til Skibstømmer, og at sende Indberetning om, hvor mange Fartøjer der fandtes i Havnebyerne. Men det viste sig snart, at Wallensteins Forhaabninger havde været alt for sangvinske. Kristian IV.s Overlegenhed til Søs var saa afgjort, at alle Planer om at gaa over Bæltet hurtigt maatte opgives, og de Kejserslige paa Halvøen tværtimod maatte være betænkte paa at sikre sig selv mod Angreb. De eneste Ekspeditioner, der blev foretagne, var nogle Togter fra Elling og Fladstrand til Hirtsholmene, og det lykkedes her de Kejserslige at overrumple og dræbe nogle Danske, blandt dem en fra Aalborg flygtet Borgmestersøn, der fra Hirtsholmene havde haft Forbindelse med Spejdere i Vendsyssel. — En Plan om fra Vorsaa at gaa over til Læsø maatte opgives »paa Grund af Skibsfolkene.«

Den 7. Dec. 1628 strandede et stort, dansk Skib paa Hirtsholmene. Det blev sat paa Land, saa det ragede som et helt Hus op af Vandet, og Besætningen kunde vade frem og tilbage mellem Skibet og Holmen. Fra Vendsyssel sendtes nogle med Musketterer besatte Robaade

ud for at bemægtige sig Skibet; men de blev beskudte af Soldater, der var opstillede foran Husene paa Holmen, og maatte vende om. Et nyt Forsøg med en større Styrke mislykkedes paa Grund af ugunstigt Vejr og fordi Skibsfolkene, maaske forsætligt, vilde sejle imod Vinden i Stedet for at holde sig inde under Land. Og imidlertid blev Skibet paa Holmen atter bragt flot og sejlede derfra.

Allerede i Dec. 1627 forsøgte de Danske en Landgang ved Vorsaa, men blev drevne tilbage til Baadene, og samtidig beskød danske Krigsskibe Skansen ved Sæby, saa deres Kugler gik gennem Husene og blev fundne paa Byens Gader. I September 1628 lagde tre danske Skibe sig for Anker mellem Hirtsholmene og Skansen ved Elling. De afgav 8 Kanønskud, der af Strandvagten blev opfattet som et Signal til Bønderne, og om Aftenen gik tre Baade med omtrent 100 Mand tæt ind under Kysten mellem Elling og Fladstrand. Men nogen Landgang blev ikke udført.

Det alvorligste Forsøg fra dansk Side paa at foruro-lige Tropperne i Vendsyssel synes dog at have været paa tænkt i Dagene fra d. 17. til d. 19. Juni 1628. Talrige store Skibe viste sig mellem Fladstrand og Skagen, og samtidig kom de Kejserslige under Vejr med, at der i Hemmelighed vedligeholdtes Forbindelse mellem Vendsyssel og Norge. Fra de danske Skibe sendtes daglig Baade ind under Land, og Strandvagterne berettede, at naar de kom tilbage, blev de hilsede med Trommehvirvler og Salutskud. De Kejserslige forstærkede Besætningen i Skansen ved Fladstrand, Ryttere patrouillerede langs Stranden fra Elling til Aalbæk, og Troppernes Bagage blev samlet i Hjørring. I Tilfælde af Landgang skulde Signalblus antændes og alle Tropperne samles ved Mosbjerg Bro. Alle Skovstrækninger i Omegnen blev ivrigt

gennem søgte, dog uden Resultat, og det Landgangs forsøg, som formodentlig har været paatænkt fra dansk Side, blev ikke til noget.

De Kejserslige havde paa den Tid bygget Skanser ved Sundby, Hals, Sæby og Elling. En »Se dig for« blev anlagt ved Vorsaa, Aalborg Kirke blev befæstet, og Jordvolde opkastede ved Passer og andre farlige Steder. Over Limfjorden anlagdes en Skibsbro ved Nørre Sundby. De fleste Skanser blev forsynede med Skyts fra strandede Skibe, og for at skaffe Krudt blev en Krudtmølle anlagt ved Elling. Til Brug for den blev Egestammer i Hundredevis brændte til Kul. I September 1628 var Møllen godt i Gang, og Hatzfeldt kunde skrive til Hertugen, at han haabede at faa et stort Forraad færdigt til Vinteren; kun frygtede han for, at Møllens Bevogtere ved den Uforsigtighed, hvormed de omgikkes med Ilden, en skøn Dag skulde sprænge det hele i Luften.

7.

Truende Oprør.

De kejserslige frygtede bestandig for en Samvirken mellem Vendelboerne og de danske Tropper og havde straks fra første Færd søgt at gøre Befolkningen uskadelig. Alt hvad der fandtes af Vaaben i de adelige Rustkamre blev beslaglagt, ligeledes de Vaabenforraad, der fandtes i Købstæderne. I Thisted opbevaredes Borgernes Vaaben i et aflukket Sakristi ved Kirken; der blev her beslaglagt 46 Musketter, 42 lange Fyrrør, 2 lange Piker og en Del gamle Spyd og Gafler. Derpaa udgik i Dec. 1627 Befaling til Bønderne om at aflevere deres Vaaben. Bønderne indfandt sig saa nogenlunde efter Ordren og afleverede en Del; men da Hatzfeldt i April

1628 lod foranstalte en Undersøgelse i alle Gaarde, kom dog endnu mange skjulte Vaaben for Dagen. I en øde Bondegaard ved Boller, hvis Besidder forlængst var bortflygtet, fandt man en Tønde Krudt nedgravet i Faarestien.

Alt saadant gjorde de kejserlige nervøse, og særlig galt blev det i de oven for nævnte Junidage i 1628, da en dansk Flaade krydsede ved Vendsyssels Kyster. Oberstvagtimester Koeth lod da Fogden paa Hundslund og nogle flere Fanger »eksaminere« og fik ud af dem, at naar de danske Tropper landede, skulde Indbyggerne falde de kejserlige i Ryggen eller myrde dem i deres Huse. Koeth foreslog derfor Hatzfeldt at lade Bønderne, som aabenbare Fjender, enten nedhugge eller sende ud af Landet, — et Forslag der dog kun stemmede daarligt med Hatzfeldts Hensigter. Men Frygten for Bønderne var ingenlunde ugrundet, og der er talrige Eksempler paa, at Vendelboerne ikke godvillig fandt sig i de fremmedes Herredømme.

Allerede i November 1627 havde Smeden ved Hjermelevgaard søgt at skaffe sig Oplysning om, hvor stærke de kejserlige vare, og havde truet dem med, at de ikke skulde komme saa let ud af Vendsyssel, som de var komne derind. Og det blev røbet for de kejserlige, at Herremanden fra Øster Hjermelevgaard laa med Folk og Skibe paa Havet og havde sendt Bud til Bønderne, at de skulde forholde sig rolige indtil Foraaret og til de fik nærmere Bud fra ham.¹⁾ I Vennebjerg havde en Mand uddelt Krudt blandt Bønderne, og i Vrejlev overrumplede Ritmester Eltz en Forsamling af Bønder, der var væbnede med Spyd og Geværer, og tre af deres Hovedsmænd

¹⁾ Hjermelevgaard i Tolstrup Sogn tilhørte siden 1621 Jørgen Enevoldsen Kruse.

samt alle de forefundne Breve blev sendte til Hatzfeldt. Fra Thy høres om lignende Tilfælde. Da to Soldater her havde røvet Alkerkalke fra Kirkerne, samlede Bønderne sig bevæbnede med Knipler og Økser og tændte Bavner paa Højene. Det saa saa truende ud, at fire Kompagnier Ryttere hele Natten igennem maatte holde til Hest.

Det forholdt sig vistnok ogsaa rigtigt, at Bønderne stod i bestandig Forbindelse med de danske Spejdere. Oberstvagtmester Koeth skrev den 14. Juni 1628 til Hatzfeldt, at han havde fanget Skolemesteren paa Hirtsholmen og af ham faaet at vide, at en dansk Spion opholdt sig i Vendsyssel, hvor han skulde rejse alle Bønderne til Opstand ved Pinsetide (Pinsedag var d. 11. Juni), da de danske samtidig vilde gøre Landgang. Fra Thisted indberettedes, at Borgere og Bønder holdt hemmelige Sammenkomster, og en Borger havde fortalt, at efter en gammel Spaadom skulde der i dette Aar leveres et stort Slag i Vendsyssel. En begyndende Uro sporedes rundt omkring, og jævnlig indberettes, at en Rytter eller en Soldat er bleven overfaldet og dræbt, saaledes i Hammer, i Jerslev, i Vraa, i Knephave og flere Steder. Trods alle Ransagninger var der stadig Skydevaaben mellem Bønderne, og hvor de ikke havde andet, værgede de sig med Leer og Høtyve, medens Kvinderne brugte »de Skodder, hvormed de skyder Brødet ind i Ovnene«. Paa Hassinggaard værgede 12 Karle med Økser og Knive en Skipper, der skulde arresteres af de kejserlige.

Præsterne stod overalt paa Bøndernes Side. Fra Begyndelsen af var det de kejserliges Mening, at alle Præster, ligesom Fogderne, skulde være fri for Kontribution. Men den Imødekommenhed, man havde ventet af dem til Gengæld, udeblev, og snart klagede Hatzfeldt til Hertugen over, at Præsterne, trods alt det Hensyn man viste

dem, optraadte som »vore Rettigheders Foragtere«: alskens Forræderi praktiseredes af dem, de ophidsede Bønderne aabenlyst fra Prædikestolene og søgte at gøre de nye Soldater opsætsige. Man burde derfor ikke længer skaane dem; thi de gjorde alligevel al den Skade, de kunde. — Det er betegnende, at da Hatzfeldt lod anstille Undersøgelse efter skjulte Vaaben, gjorde han Begyndelsen med Præstegaardene. En Præst blev arresteret for Brevveksling med de danske Tropper og sendt til Haderslev, hvor han tog Livet af sig i Fængslet.

De kejserlige gik strengt til Værks, hvor de kunde komme til, og mange Bønder blev henrettede. Flere rømte fra Landsbyerne, og ligeledes forsvandt Fiskerne fra Skagen. Borgmesteren i Aalborg, Georg Holessen (s: Jørgen Olufsen) rømte ved Nattetide med Hustru og Børn til Sæby og derfra til Norge ¹⁾. — Men de Marodører, der gennemstrejfedes Landet, blev stedse talrigere og dristigere. Ved Voergaard og Hellevad dukkede hele Flokke af Røvere og bevæbnede Bønder op, hvorfor de kejserlige lod foretage nye og grundige Undersøgelser efter skjulte Vaaben i Bøndergaardene og i Skovene. Til de fortvivlede Bønder sluttede sig Flokke af Desertører fra de kejserliges egne Regimenter. Ifølge Forhørsakterne gik disse Folk om Dagen klædte som Bønder, men om Natten bar de Kølletter og røde Kapper, de overfaldt og dræbte deres egne Kammerater og nærrede det Haab, at de skulde blive 1000 Mand stærk, saa vilde de drage til Thy og »gennem Passet« for at forene sig med Kongens Folk. Det er de saa tidt omtalte »Krabber«, som her skildres; men Navnet forekommer dog ikke i Hatzfeldts Breve.

¹⁾ Se om ham A. H. Nielsen: Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg S. 98 og V. A. Secher: Slægten Secher S. 19–21. Han var dog paa den Tid ikke Borgmester længer, da han allerede 1625 havde taget sin Afsked.

En enkelt Fortælling viser, til hvilke fortvivlede Bedrifter, de pinte Bønder kunde drives. En Betler ved Navn Christen Jensen fra Sulsted skulde vise en Rytter Vej til hans Kvarter i Øster Brønderslev, men i Stedet førte han ham ud i et Morads mellem Tørvegrave. Da Rytteren anede Uraad, bandt han ham Grimeskaftet om Halsen og red ham tre Gange over Ende, og da Christen Jensen vilde rive en Pistol fra ham, skød Rytteren først. Betleren blev skudt gennem Benet; men ikke desmindre fik han Rytteren revet af Hesten, slog ham ihjel og kastede Liget ud i et Vandhul. Christen Jensen blev grebet af de kejserlige og underkastet Tortur. Paa Pinebænken fik man ham til at fortælle, at Præsten i »Westerhaven« (Vesterhoven i Aaby Sogn?) ligesom andre Præster og Fogder stod i Forbindelse med Bønderne og havde Kundskab om disse Overfald. Nu fik Auditorer og Profosser travlt. Fra disse sidste Maaneder af Indkvarteringen er de hatzfeldtske Papirer fulde af Forhør og Tilstaaelser paa Pinebænken. De kejserlige Officerer beundrer den Standhaftighed, Jyderne lagde for Dagen under Bøddelens Haand. Selv naar de blev »pint paa det allerhaardeste«, vilde de som Regel intet tilstaa. En blev pint tre Timer i Træk, en anden martredes saaledes, at han blev liggende som død. Montoya lod en Mand strække og pine 14 Gange, men »den Slyngel bekendte ikke eneste Ord«; næste Dag blev samme Mand i Montoyas Overværelse paany »strakt«, men stadig uden Resultat. Lignende Oprtrin fandt Sted ogsaa andre Steder i Jylland. I Maj 1629 blev 9 Oprørere radbrækkede i Kolding, og man var paa Jagt efter 17 andre, som disse havde angivet.

Edsaflæggelsen.

Frygten for Bøndernes truende Holdning drev da omsider de kejserlige til oprørende Skridt. Wallenstein befalede, at alle Halvøens Indbyggere, den danske Konges Undersaatter, skulde aflægge Hyldingsed til den tyske Kejser og edelig forpligte sig til at tjene ham som deres rette Herre. Gennem det Baand, som en saadan aftvungen Ed lagde paa Samvittighederne, vilde Wallenstein sikre sig den Lydighed, som al hans Vaabenmagt dog ikke havde kunnet skaffe. Hans Ordre herom — udstedt af »Generalen over det oceaniske og baltiske Hav« — udgik fra Lejren ved Mitzkow d. 9. Oktober 1628. I Januar 1629 sendte Conti fra Haderslev Edsformularen til Hatzfeldt, og 16. Februar udgik Skrivelser om Edsaflæggelsen til samtlige Provster i Vendsyssel. Det blev dem paalagt at sørge for, at denne Skrivelse den paafølgende Søndag blev forkyndt fra alle Prædikestole.¹⁾

Hatzfeldts Ordre gik ud paa, at alt Mandkøn over 16 Aar skulde indfinde sig paa nærmere angivet Tid og Sted for at aflægge Eden. Præsterne skulde affatte og medbringe nøjagtige og klare Fortegnelser over alle de til Ed forpligtede blandt deres Sognebørn, med rigtige For- og Efternavne. I Kejserens Navn skulde de løses fra deres Troskabsed til Kongen af Danmark og derpaa, med de to forreste Fingre oprakte, aflægge den nye Ed efter en tilsendt Formular. Hver af de sværgende skulde udtale, at han erkendte den uovervindelige romerske Kejser Ferdinand II for sin af Gud indsatte eneste Øvrighed,

¹⁾ Saaledes fremgaar det af de i Bogen meddelte Bilag. Det maa derfor være en Fejltagelse, naar Prof. Krebs i Teksten siger, at denne Forkyndelse fra Prædikestolene fandt Sted Søndagen d. 18. Dec. — den 18. Dec. 1628 var ikke nogen Søndag hverken efter gammel eller ny Tidsregning.

lovede at afholde sig fra alle Anslag imod ham, hemmelige eller aabenbare, men derimod at tjene ham med Gods, Liv og Blod, som det sømmede sig tro og lydige Undersaatter. »Saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige Ord«.

Edsaflæggelsen skulde foregaa d. 16. Febr. i Hjørring,¹⁾ 27. Febr. paa Hammelse, 1. Marts paa Aagaard og 3. og 5. Marts i Thisted. — Alle Befalingsmænd i Vendsyssel og Thy fik Ordre til at holde sig rede for med Militærmagt at understøtte Gennemførelsen af denne Edsaflæggelse.

For Befolkningen kom denne Befaling som et Tordenslag. I al Hast traadte et Udvalg sammen i Sæby og rettede i hele Provinsens Navn en Henvendelse til Hatzfeldt. De fremførte i dette Aktstykke, der er dateret d. 21. Febr. 1629, en Række Grunde, hvorfor det var dem umuligt med saa kort Varsel at aflægge denne Hyldingsed: I Anliggender af en saadan Vigtighed var de altid vant til at have i det mindste et Fjerdingaars Varsel. Tiden faldt lige i den strengeste Aarstid, saa de ikke kunde besøge hverandre og tale sammen om denne vigtige Sag, saaledes som de plejede at gøre. Det var ogsaa i det strenge Vejrlig umuligt at bringe alle Landets Indbyggere, af hvilke mange, ja vel de fleste, var fattige, gamle, syge eller ligefrem Betlere, sammen i saa kort Tid; og naar alt Mandkøn paa en og samme Dag skulde forlade Hus og Hjem, vilde maaske Ryttere og Soldater imidlertid

¹⁾ Naar der skal sværges i Hjørring d. 16. Febr., samme Dag som Brevet derom er dateret, maa dette vel forklares ved Forskellen mellem gammel og ny Stil. I sine egne Breve bruger Hatzfeldt den nye Tidsregning, som var antaget af Katholikerne i Tyskland siden 1584. Men de Datoer, som Bønderne skal rette sig efter, er formodentlig bleven angivet efter den gamle Stil, som dengang endnu brugtes i Danmark.

ganske udplyndre Landet. De bad derfor Oberstlieutenanten suspendere denne Hyldindsed eller i det mindste opsætte den saa længe, »indtil vore Naboer, som først blev undertvungne, har aflagt Eden, for at ikke vi med Kvinder, Børn og Efterkommere skal komme i største Vanære og evig Skam, naar Eders Kejserslige Majestæt og Kongen igen ved Guds Hjælp maatte slutte Fred, som om vi havde været de første og de villigste til at falde fra Kongen. Vi har, Gud bedre det, noksom erfaret af de Folk, som kommer herover igen fra den anden Side, at man allerede har anklaget os haardelig hos Kongen og angivet os som dem, der af fri Vilje og utvunget skulle have overgivet Landet.«

Der er sikkert ingen Grund til at tro, at der er bleven taget noget Hensyn til denne Protest. Utvivlsomt har de alle maattet aflægge Eden. Vi hører da ogsaa hen i Marts Maaned, da Edsaflæggelsen i Thisted skulde finde Sted, at der forhandlede mellem Hatzfeldt og den kejserslige Befalingsmand i Viborg, om hvem af de to der skulde ordne denne Sag paa Thyholm, der, som før nævnt, regnedes for en Ø og var underlagt de Breunerske Regimenter i Viborg.

9

Afmarsch.

Allerede inden Freden blev sluttet, havde de kejserslige indset, at Landet var spændt saa haardt for, at et længere Ophold der ikke var muligt. I April 1629 befalede Grev Schlick, at 3 Kompagnier af de 26, der laa i Vendsyssel og Thy, skulde drage ud, og kort efter nødvendiggjorde Mangel paa Levnedsmidler, at hele Regimentet Schlick tilligemed det Breunerske Regiment maatte forlade Jylland.

Den 27. Maj blev Freden sluttet, og d. 2. Juni afgik fra Kolding Ordre til Melchior Hatzfeldt om at trække sig ud af Vendsyssel. Allerede to Dage senere er Hatzfeldt i fuldt Arbejde med at ordne Opbrudet. Det er et Vidnesbyrd om Befolkningens oprørske Stemning, at der bliver givet streng Ordre til at marschere i store, samlede Troppkorps. Ryttere og Fodfolk skulde følges ad, om Natten skulde de slutte sig sammen saa tæt som muligt og holde flittig Vagt. Officererne maatte ikke lade Soldaterne erfare noget om det, der forestod. Herman Hatzfeldt, Melchiors Broder, skulde, før han forlod Thisted, proklamere Fredslutningen og derpaa i største Hast og Stilhed skynde sig bort. Saa meget Korn som muligt skulde han faa indskibet og ad Søvejen sendt til Aalborg. »Hvis I uden Vanskelighed kan tage nogle Øksne med, er det godt; ellers lad Eder ikke opholde, tøv ikke og se Eder godt for!«

Tropperne fra de vestlige Egne drog bort ad samme Vej, de var komne. Den 12. Juni var Kompagnierne samlede ved Tandrup i det sydlige Thy, og om Eftermiddagen mellem Kl. 6 og 7 brød de op for i Løbet af Natten at passere Tangen ved Agger. Næste Dag var Overgangen tilendebragt, Regimentet holdt Hvil nogle Timer og samledes derpaa igen, stadig under Iagttagelse af den største Forsigtighed, ved Rom Kirke. Her ordnede Toget sig med 120 Bagagevogne foran og et lignende Antal bagefter Rytterne, og saa tiltraadte Regimentet sin lange Rejse mod Syd, der ikke standsede før ved Poflodens Bredder i Norditalien.

Medens det haardt udsugede Land, de forlod, langsomt kom til Kræfter igen, gik Wallensteins Soldater deres Skæbne i Møde. Hertug Franz Albrecht maatte snart sige Farvel til »la guerra e l'amor«. Da Gustav Adolph

landede i Tyskland, laa han syg i Prag, og kort efter fik han sin Afsked af Kejserens Tjeneste. »Det gamle Rytterregiment« under Hatzfeldts Kommando blev sprængt i Slaget ved Breitenfeld og Hatzfeldt taget til Fange. Men han var heldig nok til snart at blive udvekslet med en svensk Oberstlieutenant, og nu steg hurtigt hans Lykkes Stjerne. Han samlede sig store Godser, opnaaede Grevetitlen og blev Feltmarskal i den kejserlige Hær.
